

А.Д. Тастанова^{1*} , Қ.С. Бағашаров²

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Алматы қ., Қазақстан

*e-mail: Tastanovaassem90@gmail.com

ҚАЗАҚСТАН ҚОҒАМЫНДА ТОЛЕРАНТТЫҚ САНАНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ РӨЛІ

Аңдатпа

Бұл зерттеу Қазақстандағы толеранттық сананың қалыптасу үдерісінде ұлттық құндылықтардың құрылымдық және нормативтік рөлін мәдени-аксиологиялық парадигма аясында талдайды. Толеранттық бұл жұмыста әлеуметтік төзімділік формасы ретінде ғана емес, тарихи жадыға, мәдени кодтарға және нормативтік иерархияларға негізделген азаматтық субъектіліктің институционалдық құрамдас өлшемі ретінде қарастырылады. Ұлттық құндылықтар статикалық дәстүр жиынтығы емес, көпэтносты қоғам жағдайында әлеуметтік интеграцияны реттейтін динамикалық нормативтік ресурс ретінде интерпретацияланады.

Зерттеу теориялық талдауды университет студенттері арасында жүргізілген сауалнама деректерімен ұштастырады. Нәтижелерге сәйкес, респонденттердің 80,7%-ы толеранттылық ұғымымен таныс екенін көрсетсе, 89,4%-ы конфессияаралық бейбіт қатар өмір сүру мүмкіндігін қолдайды. Алайда талдау декларативті келісім мен нақты әлеуметтік өзара әрекет көрсеткіштері арасында толық сәйкестік жоқ екенін анықтайды. Бұл құндылықтық қолдау әрдайым әлеуметтік арақашықтықтың қысқаруына немесе мәдениетаралық өзара ықпалдастықтың артуына алып келмейтінін білдіреді.

Зерттеу толеранттық сананың орнығуы құқықтық реттеу тетіктерімен шектелмей, мәдени-аксиологиялық құрылымдар арқылы институционалдануы тиіс деген тұжырымды негіздейді. Ұлттық құндылықтарды білім беру және азаматтық саясатпен жүйелі ұштастыру әлеуметтік келісімді нығайтудың маңызды алғышарты ретінде қарастырылады. Ұлттық құндылықтарды плюралистік қоғамдағы толерантты көзқарастарды дамытумен байланыстыра отырып, зерттеу этносаралық және дінаралық келісімді нығайтудың мәдени негізделген стратегияларын ұсына отырып, тұжырымдамалық теория мен эмпирикалық түсінікті байланыстырады. Бұл тәсіл посткеңестік контексттердегі толеранттылық туралы академиялық түсінікті байытып қана қоймай, сонымен бірге Қазақстанда құндылыққа негізделген азаматтық бірегейлікті қалыптастыруға ықпал етеді.

Түйін сөздер: толеранттық сана, ұлттық құндылықтар, азаматтық бірегейлік, аксиологиялық құрылым, әлеуметтік интеграция.

A.D. Tastanova^{1*}, K.S. Bagasharov²

¹Abay Kazakh National Pedagogical University
Almaty, Kazakhstan

²Al-Farabi Kazakh National University
Almaty, Kazakhstan

*e-mail: Tastanovaassem90@gmail.com

THE ROLE OF NATIONAL VALUES IN SHAPING TOLERANT CONSCIOUSNESS IN KAZAKHSTANI SOCIETY

Abstract

This study analyzes the structural and normative role of national values in shaping tolerant consciousness in contemporary Kazakhstan within a cultural-axiological framework. Tolerance is conceptualized not merely as a behavioral disposition but as an institutionalized dimension of civic subjectivity grounded in historical memory, cultural codes, and normative hierarchies. National values are interpreted as dynamic normative resources regulating processes of social integration in a multi-ethnic society.

The theoretical analysis is combined with survey data collected from university students. The findings indicate that 80.7% of respondents are familiar with the concept of tolerance, while 89.4% acknowledge the possibility of peaceful interreligious coexistence. However, the results reveal a discrepancy between declarative endorsement and actual patterns of social interaction, suggesting the presence of a structural gap between normative affirmation and lived practice.

The study argues that the sustainable consolidation of tolerant consciousness cannot rely solely on legal-institutional mechanisms; it requires institutional embedding within culturally grounded axiological structures. The systematic integration of national value frameworks into educational and civic policy is identified as a critical condition for strengthening social cohesion. By linking national values to the development of tolerant attitudes in a pluralistic society, the study connects conceptual theory and empirical understanding, suggesting culturally informed strategies for strengthening interethnic and interreligious harmony. This approach not only enriches academic understanding of tolerance in post-Soviet contexts, but also contributes to the formation of a value-based civic identity in Kazakhstan.

Keywords: tolerant consciousness, national values, civic identity, axiology, social integration.

Тастанова А.Д. ^{1*}, Бағашаров К. ²

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
Казахстан, г. Алматы

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы

*e-mail: Tastanovaassem90@gmail.com

РОЛЬ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ФОРМИРОВАНИИ ТОЛЕРАНТНОГО СОЗНАНИЯ В КАЗАХСТАНСКОМ ОБЩЕСТВЕ

Аннотация

Данное исследование анализирует структурную и нормативную роль национальных ценностей в формировании толерантного сознания в Казахстане в рамках культурно-аксиологической парадигмы. Толерантность рассматривается не только как поведенческая установка, но и как институционально закреплённый компонент гражданской субъектности, укоренённый в исторической памяти, культурных кодах и нормативных иерархиях.

Национальные ценности интерпретируются как динамический нормативный ресурс, регулирующий процессы социальной интеграции в многоэтническом обществе.

Теоретический анализ сочетается с результатами опроса студентов университета. Согласно данным, 80,7% респондентов знакомы с понятием толерантности, а 89,4% признают возможность мирного межконфессионального сосуществования. Вместе с тем выявлено расхождение между декларативной поддержкой толерантности и реальными практиками социального взаимодействия, что указывает на наличие структурного разрыва между ценностным одобрением и повседневным поведением.

Исследование показывает, что устойчивое формирование толерантного сознания невозможно исключительно через правовые механизмы и требует институционализации в культурно-аксиологических структурах. Системная интеграция национальных ценностей в образовательную и гражданскую политику рассматривается как ключевое условие укрепления общественного согласия. Связывая национальные ценности с развитием толерантных установок в плюралистическом обществе, исследование объединяет концептуальную теорию и эмпирическое понимание, предлагая культурно обоснованные стратегии укрепления межэтнического и межконфессионального согласия. Такой подход не только обогащает академическое понимание толерантности в постсоветском контексте, но и способствует формированию ценностно-ориентированной гражданской идентичности в Казахстане.

Ключевые слова: толерантное сознание, национальные ценности, гражданская идентичность, аксиология, социальная интеграция.

КІРІСПЕ

Қазіргі жаһандық трансформациялар кезеңінде толеранттық феномені тек моральдық категория ретінде емес, әлеуметтік тұрақтылық пен саяси орнықтылықтың институционалдық шарты ретінде қарастырыла бастады. Геосаяси шиеленістердің өсуі, мәдени әртүрліліктің кененуі және сәйкестік дискурстарының қайта құрылуы көпэтносты қоғамдарда әлеуметтік келісімнің құндылықтық негізін қайта пайымдауды талап етеді. Осы тұрғыдан алғанда, толеранттықты тек мінез-құлықтық икемділік немесе құқықтық нормалардың нәтижесі ретінде түсіндіру жеткіліксіз; ол азаматтық субъектіліктің аксиологиялық құрылымымен тығыз байланысты кешенді әлеуметтік құбылыс.

Қазақстан қоғамы тарихи тұрғыдан этномәдени және конфессиялық әрқилылықты біріктірген күрделі әлеуметтік кеңістік ретінде сипатталады. Мемлекеттік деңгейде этносаралық келісімді қамтамасыз ететін институттар қалыптасқанымен, толеранттықтың декларативті дискурсы мен оның нақты әлеуметтік практикадағы көрінісі арасындағы сәйкестік мәселесі ғылыми тұрғыдан жүйелі түрде зерттелмеген. Біз бұл алшақтықты тек эмпирикалық емес, теориялық проблема ретінде қарастырамыз: нормативтік келісім мен күнделікті өзара әрекет арасындағы диссонанс қандай құрылымдық факторлармен түсіндіріледі? Қазіргі жаһандану мен цифрлық трансформация жағдайында қоғамдық сананың трансформациялануы дәстүрлі институттардың рөлін қайта қарауды талап етеді. Бұл зерттеуде біз ұлттық бірегейлік пен азаматтық жауапкершіліктің өзара байланысын зерделейміз. Әлеуметтік стратификация мен миграциялық процестердің әсерінен туындайтын жаңа сын-қатерлер, толеранттылықтың символдық капиталдан шынайы интеграциялық құралға айналу тетіктерін анықтауды қажет етеді. Осы тұрғыда біздің талдауымыз әлеуметтік тұрақтылықты сақтаудың стратегиялық бағыттарын ғылыми негіздеуге мүмкіндік береді. Осы зерттеудің негізгі мақсаты – Қазақстан жағдайында ұлттық құндылықтардың азаматтық сана құрылымындағы орны мен олардың толеранттық бағдарлардың қалыптасуына ықпал ету механизмдерін теориялық және эмпирикалық тұрғыдан талдау. Біз толеранттықты әмбебап либералдық-құқықтық модельдің туындысы ретінде ғана емес, тарихи жады, мәдени код және дәстүрлі этикалық иерархия арқылы институционалданатын мәдени-аксиологиялық құрылым ретінде қарастырамыз. Бұл позиция толеранттық феноменін универалистік құқықтық парадигма мен мәдени-

спецификалық құндылықтық модель арасындағы парадигмалық кернеу аясында талдауға мүмкіндік береді.

Зерттеу келесі теориялық-эмпирикалық міндеттерді шешуге бағытталған:

1. Толеранттық ұғымының философиялық және әлеуметтік өлшемдерін концептуалдық деңгейде айқындау;

2. Қазақстан қоғамындағы толеранттықтың институционалдық және мәдени детерминанттарын талдау;

3. Ұлттық құндылықтардың толеранттық сананы қалыптастырудағы құрылымдық рөлін анықтау;

4. Жастар арасындағы толеранттық деңгейін эмпирикалық деректер негізінде бағалау және декларативті ұстаным мен практикалық мінез-құлық арасындағы сәйкестікті талдау.

Ұлттық құндылықтар мен толеранттық мәселесін қарастырған алдыңғы зерттеулер, мысалы, Ғабдолла мен Русланұлы, Дариябек пен Нұрмұратов көбіне мәдени-тарихи немесе салыстырмалы сипатта жүргізілген. Алайда бұл еңбектердің басым бөлігінде толеранттық азаматтық субъектіліктің нормативтік құрылымымен жүйелі түрде байланыстырыла бермейді. Біз осы жерде концептуалдық кемшілік бар деп пайымдаймыз: толеранттықты мәдени дәстүрлердің ішкі аксиологиялық логикасынан бөліп қарастыру оның институционалдық орнығу механизмдерін түсіндіруді әлсіретеді.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы ұлттық құндылықтарды тек символдық мәдени капитал ретінде емес, толеранттық сананың қалыптасуын медиаторлайтын құрылымдық фактор ретінде қарастыруында. Философиялық талдау жастар арасында жүргізілген сауалнамалық деректермен ұштастырыла отырып, теория мен эмпирия арасындағы байланысты күшейтеді.

Бұл тәсіл толеранттықтың жария дискурстағы нормативтік бейнесі мен нақты әлеуметтік тәжірибедегі көрінісі арасындағы қайшылықтарды айқындауға мүмкіндік береді. Біздің ұстанымымыз бойынша, толеранттық сананың тұрақты орнығуы құқықтық регламенттер арқылы ғана қамтамасыз етілмейді, ол ұлттық құндылықтарды білім беру саясатына, мәдени стратегияға және азаматтық интеграция бағдарламаларына жүйелі түрде енгізу арқылы институционалдануы тиіс. Осы тұрғыдан алғанда, зерттеу Қазақстандағы әлеуметтік келісім моделін құндылықтық-аксиологиялық негізде қайта концептуализациялауға бағытталған және қоғамдық саясатты мәдени-идеялық ресурстармен байланыстыру қажеттігін негіздейді.

Құндылықтар жүйесін зерттеуде классикалық Батыс аксиологиясының (Лотце, Виндельбанд, Риккерт) нормативтік принциптері [10, с.47] мен қазіргі заманғы эмпирикалық модельдер (Хофстед, Шварц, Рокич) [18, 241б.] негізге алынды. Сонымен қатар, Қазақстанның әлеуметтік кеңістігіндегі толеранттылықтың этикалық қырларын негіздеу үшін әл-Фараби, Ж.Баласағұн және А. Яссауи мұраларындағы әділеттілік пен рухани келісім концепцияларына теориялық ретроспекция жасалды [26, 19 б.]. Бұл еңбектердегі ұлттық мәдени код пен әлеуметтік реттеу тетіктері туралы тұжырымдар зерттеуіміздің концептуалдық өзегін құрайды. Құндылық ұғымы Батыс және Шығыс ойшылдарының еңбектерінде кеңінен талқыланады. Демокрит, Эпикур, Платон, Аристотель, Дж. Бруно, Т. Гоббс, Д. Дидро, Г. Лейбниц, Ф. Бэкон, И. Кант, Г. Гегель сияқты батыс ойшылдары бұл ұғымға өз үлестерін қосқан [2, 153б.]. Ежелгі Шығыс философиясында ізгілік, адамгершілік, сұлулық, әсемдік, жанашырлық пен мейірімділік, жақсылық пен жамандық, әділеттілік, шынайылық, адалдық сияқты ұғымдар әр түрлі көзқарастарды тудырғаны белгілі. Шығыс ойшылдарынан Әбу Райхан әл-Бируни, Ибн Сина, Әл-Фараби, Ахмет Яссауи, Сүлеймен Бақырғани, М. Қашқари, Ж. Баласағұн еңбектерінде құндылық адамның рухани-адамгершілік келбетін сомдайтын, рухани өсуге бастайтын ұғым ретінде түсіндіріледі.

ЗЕРТТЕУ ӘДІСНАМАСЫ

Осы зерттеу ұлттық құндылықтар мен толеранттық сана арасындағы құрылымдық байланысты анықтауға бағытталған аралас (mixed-methods) зерттеу стратегиясына негізделді. Мұндай интегративті тәсіл принципті түрде таңдалды, себебі толеранттық феноменін тек

нормативтік дискурс шеңберінде немесе тек сандық индикаторлар арқылы түсіндіру жеткіліксіз деп пайымдаймыз. Ұлттық құндылықтардың әлеуметтік әрекетке ықпал ету тетіктерін ұғыну олардың аксиологиялық мазмұнын да, нақты мінез-құлықтық көріністерін де қатар талдауды талап етеді. Зерттеу дизайны үш өзара байланысты деңгейден тұрады: а) философиялық-аксиологиялық концептуализация; ә) эмпирикалық өлшеу; б) құрылымдық-аналитикалық интерпретация. Бұл логика ұлттық құндылықтарды тек мәдени символдар жиынтығы ретінде емес, толеранттық сананың қалыптасуын медиаторлайтын нормативтік механизм ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Теориялық негізі: Зерттеу аксиологиялық дәстүрге сүйенеді. Құндылықтар әлеуметтік шындықты ұйымдастыратын нормативтік құрылым ретінде қарастырылады [9, с.150]. Лотце мен Виндельбанд еңбектеріндегі құндылықтардың объективті-нормативтік сипаты зерттеудің методологиялық іргетасы болды. Біз толеранттылықты универсалистік құқықтық парадигма мен мәдени-аксиологиялық парадигма арасындағы кернеу аясында талдаймыз. Универсалистік модель толеранттылықты құқықтық теңдік пен институционалдық нормалар нәтижесі ретінде түсіндірсе, мәдени-аксиологиялық модель оны тарихи жады мен мәдени код арқылы интериоризацияланатын ішкі нормативтік құрылым ретінде қарастырады. Осы позиция ұлттық құндылықтарды тарихи жадының көрінісі, мәдени кодтың өзегі және азаматтық субъектілікті қалыптастырушы механизм ретінде интерпретациялауға мүмкіндік береді.

Зерттеу моделі. Зерттеу құрылымдық себепті-делдалдық (mediated structural model) логикаға негізделді. Аналитикалық тізбек келесі түрде құрылды: Ұлттық құндылықтар, нормативтік интериоризация мен азаматтық сәйкестік және толеранттық сана, әлеуметтік интеграция. Бұл модель ұлттық құндылықтардың толеранттыққа тікелей емес, азаматтық сәйкестік арқылы ықпал ететінін эмпирикалық деңгейде тексеруге бағытталды. Мұндай тәсіл декларативті құндылықтық келісім мен нақты әлеуметтік практика арасындағы сәйкестікті аналитикалық тұрғыдан бағалауға мүмкіндік береді.

Эмпирикалық база. Эмпирикалық зерттеу 2025 жылдың наурыз-маусым айларында Алматы қаласындағы ҚазҰҚПУ базасында жүргізілді. Ал іріктеу тәсілі мақсатты (purposive sampling) сипатта болды. Зерттеуге 2-3 курс студенттерінен құралған 254 респондент қатысты. Таңдау кезінде этникалық әртүрлілік, мәдени өзара әрекет тәжірибесі және азаматтық-этикалық пәндерге қатысу факторы ескерілді. Сондай-ақ, үлгінің тек әйел студенттерден тұруы нәтижелердің жалпылануы тұрғысынан шектеу қояды. Бұл фактор интерпретация барысында саналы түрде ескерілді.

Сауалнама құрылымы. Сауалнама төрт мазмұндық блоктан тұрды: толеранттылық ұғымының мазмұнын түсіну; этносаралық қарым-қатынас тәжірибесі; плюрализм мен мәдени әртүрлілікті қабылдау; конфессияаралық өзара әрекетке көзқарас. Қосымша ретінде респонденттердің жасы, этностық тегі және отбасылық дәстүрлік тәжірибесі туралы демографиялық деректер жиналды. Бұл айнымалылар бақылаушы факторлар ретінде қарастырылды.

Деректерді талдау. Сандық деректер IBM SPSS Statistics бағдарламасы арқылы өңделді. Қолданылған статистикалық әдістер: сипаттамалық статистика; Pearson корреляциялық талдауы; Cronbach's alpha коэффициенті (өлшеу шкалаларының ішкі консистенттілігін бағалау).

Корреляциялық талдау тек айнымалылар арасындағы статистикалық байланыстарды анықтау үшін ғана емес, теориялық модельдің құрылымдық дұрыстығын тексеру үшін қолданылды. Сапалық компонент ретінде фокус-топ форматындағы пікірталастар ұйымдастырылды. NVivo бағдарламасы арқылы жүргізілген тақырыптық кодтау құндылықтық декларация мен нақты әлеуметтік тәжірибе арасындағы ықтимал диссонансты анықтауға мүмкіндік берді. Бұл сапалық деректер сандық нәтижелерді тереңдетіп, интерпретациялық мазмұн берді.

Этикалық рәсімдер: Зерттеу ҚазҰҚПУ Этикалық комитетінің 12.03.2025 ж. №45 қаулысымен мақұлданды. Барлық қатысушылар жазбаша ақпараттандырылған келісім берді. Анонимділік пен деректердің құпиялылығы толық сақталды. Сонымен қатар зерттеу тәуелсіз

академиялық бастама ретінде жүзеге асырылды; қаржылық қолдау көздері болмады және мүдделер қақтығысы тіркелген жоқ.

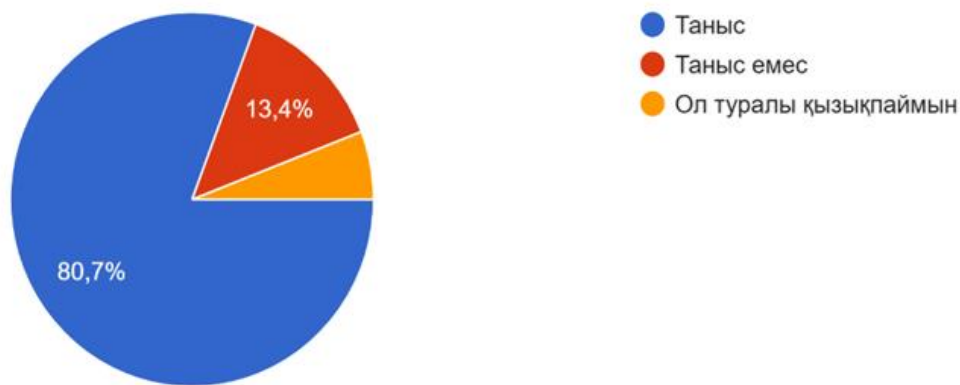
Әдіснамалық шектеулер. Зерттеу нәтижелерін интерпретациялау кезінде келесі шектеулер ескеріледі: үлгінің бір оқу орнымен шектелуі; гендерлік біртектілік; көлденең (cross-sectional) дизайнның себеп-салдар байланыстарын толық айқындаудағы шектеулілігі; әлеуметтік-қолайлы жауап беру ықтималдығы. Соған қарамастан, теориялық-эмпирикалық интеграция ұлттық құндылықтар мен толеранттық сана арасындағы байланысты құрылымдық деңгейде талдауға мүмкіндік береді. Алынған деректер теориялық-эмпирикалық тұрғыда маңызды үрдісті айқындайды: толеранттылық тек сыртқы мінез-құлық немесе декларативті көрсеткіш емес, ол терең мәдени-аксиологиялық интериоризация мен азаматтық сәйкестіктің қалыптасуымен тығыз байланысты. Осы тұрғыдан алғанда, толеранттықты кешенді, құрылымдық деңгейде талдау әлеуметтік келісімді нығайтуға бағытталған саясаттың тиімділігін арттырады және ғылыми негізделген шешімдер қабылдауға жол ашады. Ал біздің ұстанымымыз бойынша, толеранттықты тек декларативті индикаторлар арқылы өлшеу жеткіліксіз; оны мәдени-аксиологиялық интериоризация және азаматтық сәйкестік құрылымымен байланыстыра талдау әлеуметтік келісім саясаты үшін анағұрлым негізді аналитикалық қорытындылар жасауға мүмкіндік береді.

Зерттеу жұмысы ұлттық құндылықтар мен толеранттылық арасындағы *себенді-делдалдық (mediated causality)* моделіне сүйенеді. Осы модель аясында ұлттық құндылықтардың интериоризациялануы (отбасы, білім беру арқылы) азаматтық сәйкестікті қалыптастырып, сол арқылы толеранттық сана мен әлеуметтік интеграцияға ықпал ету тетіктері қарастырылады. Отбасы мен білім беру институттары арқылы берілетін құндылықтар тұлғаның әлеуметтік бағдарын айқындайтын, толеранттылық деңгейіне тікелей емес, жанама түрде ықпал етеді. Жоғарыда аталған теориялық негіздерге сүйене отырып, зерттеу барысында келесі эмпирикалық әдістер қолданылды: *Әлеуметтанулық сауалнама:* Құндылықтардың трансформациясын анықтау мақсатында респонденттер арасында құрылымдық сұрақтар жүргізілді. *Контент-талдау:* Бұқаралық ақпарат құралдары мен әлеуметтік желілердегі толеранттылық дискурсына сапалық талдау жасалды. *Салыстырмалы-тарихи әдіс:* Дәстүрлі құндылықтар мен қазіргі әлеуметтік практикалар арасындағы диссонансты анықтау үшін қолданылды. Ұлттық құндылықтар мен толеранттылық арасындағы байланыс күрделі, көп деңгейлі және әлеуметтік институттар арқылы жүзеге асатын үдеріс.

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Эмпирикалық талдау барысында алынған деректер Қазақстан жағдайындағы ұлттық құндылықтар мен толеранттық сананың арасындағы байланыстың өте күрделі, көпқабатты және динамикалық құрылым екенін айқындайды. Зерттеу барысында қолданылған әдіснамалық құралдар декларативті деңгейдегі құндылықтық келісім мен нақты әлеуметтік практика арасындағы маңызды айырмашылықтарды статистикалық тұрғыдан негіздеуге мүмкіндік берді. Төменде алынған нәтижелер негізгі индикаторлар бойынша жүйеленген және тереңдетілген талдау арқылы ұсынылған.

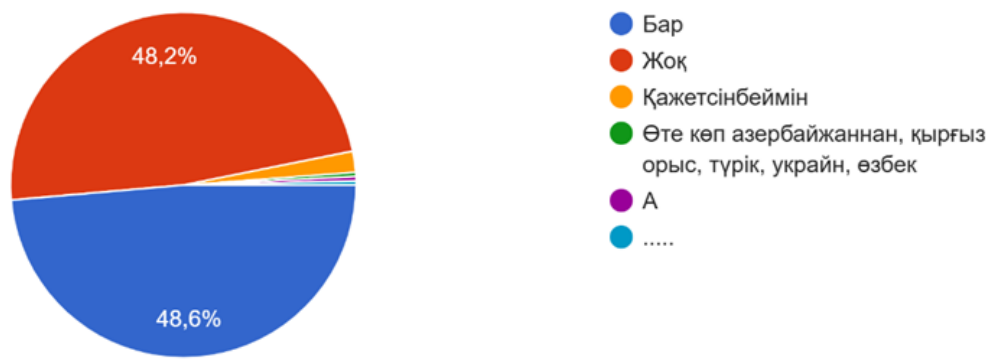
Толеранттылық ұғымын тану және когнитивтік қабылдау деңгейі. Сауалнама нәтижелері бойынша респонденттердің басым көпшілігі, атап айтқанда 80,7%-ы толеранттылық ұғымымен теориялық деңгейде таныс екенін мәлімдеді. Бұл ретте респонденттердің 82,3%-ы бұл феноменді «басқа мәдениеттер мен айырмашылықтарды түсіну және құрметтеу» ретінде дәл анықтаған.

1-сурет. Респонденттердің толеранттылық ұғымына таныс деңгейі (% бойынша)
Ескерту: автордың жеке дереккөзінен

Аталған көрсеткіштер қазіргі жастар арасында толеранттылықтың когнитивтік-интеллектуалдық деңгейде қалыптасқанын айғақтайды. Дегенмен, бұл нәтижелерді тек позитивті индикатор ретінде қабылдау методологиялық редукцияға алып келуі мүмкін. Теориялық таныстық пен нақты әлеуметтік әрекет арасындағы сәйкестік мәселесін бөлек қарастыру қажеттілігі туындайды. Толеранттылықты анықтау қабілеті оның әлеуметтік практикада жүзеге асуын автоматты түрде қамтамасыз етпейді. Бұл жерде нормативтік келісім мен ішкі интериоризация деңгейі арасындағы алшақтық толеранттылықтың символдық сипатын күшейтеді. Яғни, субъект ұғымды білгенімен, оны өз құндылықтар иерархиясында басты орынға қоюға әлі де дайын емес екендігі байқалады.

Этносаралық өзара әрекет және әлеуметтік дистанция индикаторлары. Респонденттердің 48,2%-ы күнделікті өмірде басқа этнос өкілдерімен тығыз достық қатынастардың жоқ екенін көрсетті.

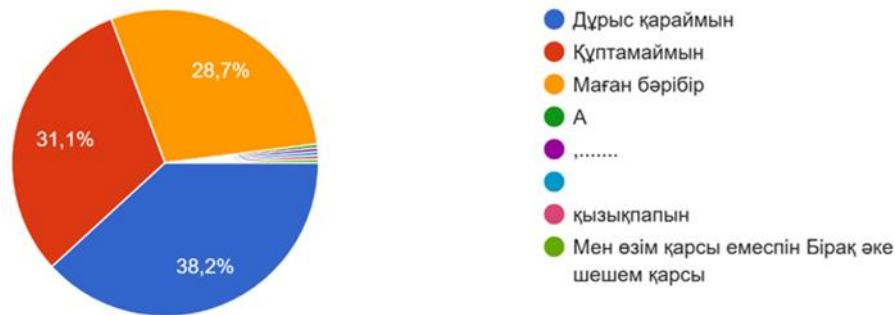

2-сурет. Респонденттердің этносаралық өзара әрекет және әлеуметтік дистанция индикаторы (% бойынша)

Ескерту: автордың жеке дереккөзінен

Бұл дерек толеранттылықтың символдық деңгейде мойындалуы мен нақты әлеуметтік байланыстардың құрылымдық шектеулілігі арасындағы диссонансты аңғартады.

Сонымен қатар, аралас неке мәселесіндегі пікірлердің амбиваленттілігі назар аудартады: респонденттердің 38,2%-ы мұндай некелерді қолдаса, 31,1%-ы қарсылық танытқан, ал 28,7%-ы бейтарап позиция ұстанған.

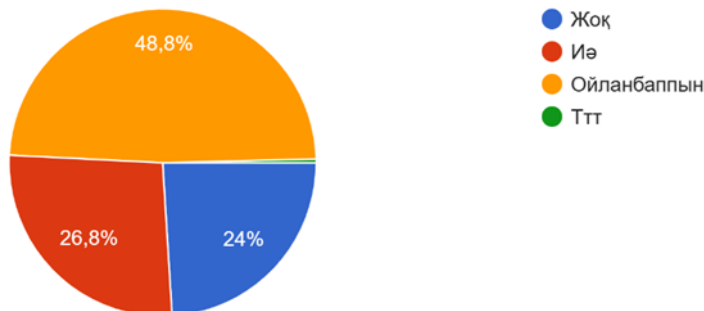

3-сурет. Респонденттердің аралас неке мәселесіндегі пікірлердің амбиваленттілігі (% бойынша)

Ескерту: автордың жеке дереккөзінен

Этникалық шекараларға қатысты бұл амбиваленттілік мәдени кодтың сақталу механизмі мен азаматтық универсализм арасындағы парадигмалық кернеудің нақты эмпирикалық көрінісі. Ұлттық сәйкестікті сақтауға ұмтылыс пен әлеуметтік интеграция қажеттілігі арасындағы теңгерім әлі де болса динамикалық, тұрақсыз күйде қалып отыр. Бұл нәтиже әлеуметтік дистанцияның когнитивтік деңгейден гөрі, эмоционалдық және практикалық деңгейде тереңірек екенін дәлелдейді.

Плюрализмді қабылдау және мәдени әртүрлілікке көзқарас. Плюралистік құндылықтарға қатысты жауаптардың құрылымы айтарлықтай күрделі нәтиже көрсетті. Респонденттердің тек 26,8%-ы ғана «әртүрлілік – қоғамның байлығы» деген тұжырымды толық қолдаса, 48,8%-ы бұл пікірмен келіспейтінін немесе оған күмәнмен қарайтынын білдірді.

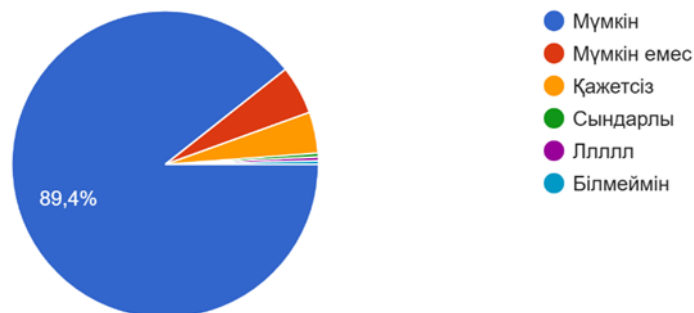
4-сурет. Респонденттердің плюрализмді қабылдау және мәдени әртүрлілікке көзқарас деңгейі (% бойынша)

Ескерту: автордың жеке дереккөзінен

Бұл көрсеткіштер толеранттылықтың құқықтық-нормативтік деңгейде ресми қабылдануы мен мәдени-позитивті плюралистік сананың қалыптасу деңгейі арасындағы терең айырмашылықты айқындайды. Мәдени әртүрлілікті инструменталдық емес, іргелі құндылықтық ресурс ретінде қабылдау тетігінің әлсіздігі жастар арасындағы этноцентристік бағдарлардың әлі де сақталып отырғанын көрсетеді. Бұл жағдай қоғамда «өзгешелікті» қабылдау деңгейінің әлі де шектеулі екенін және мәдени плюрализмнің әлеуметтік капитал ретінде толық танылмағанын аңғартады. Мұндай нәтиже мемлекеттік ағартушылық және азаматтық интеграция саясатының мазмұнын қайта қарастыру қажеттігін негіздейді.

Конфессияаралық толеранттылықтың ерекшеліктері. Діни төзімділік индикаторы бойынша респонденттердің 89,4%-ы әртүрлі діни нанымдардың бейбіт қатар өмір сүре алатынын мойындады. Бұл конфессияаралық қатынастардың нормативтік деңгейде жоғары

легитимділікке ие екенін білдіреді. Алайда, практикалық деңгейде респонденттердің 43,3%-ы басқа діни мерекелерге немесе рәсімдерге қатысудан бас тартатынын мәлімдеді.

5-сурет. Респонденттердің діни төзімділік индикатор деңгейі (% бойынша)

Ескерту: автордың жеке дереккөзінен

Бұл дерек діни төзімділік пен дінаралық интеракция арасындағы шекараны нақты айқындайды: нормативтік келісім символдық деңгейде берік болғанымен, мәдени-практикалық қатысу деңгейінде консервативті шектеулер басым. Бұл құбылыс дәстүрлі діни идентификация мен ашық конфессияаралық тәжірибе арасындағы құрылымдық дистанцияның сақталуымен түсіндіріледі. Яғни, діни төзімділік «араласпау» принципіне негізделген, бірақ нақты диалогтық тәжірибеге әлі толық ұласпаған.

Статистикалық талдау және корреляциялық байланыстар. Зерттеудің статистикалық блогы Пирсон корреляциялық талдауы арқылы ұлттық құндылықтардың интериоризация деңгейі мен толеранттық көрсеткіштері арасындағы байланысты анықтады. Алынған нәтиже ($r = 0.35$, $p < 0.01$) оң және статистикалық мәнді байланыстың бар екенін растады. Бұл орташа деңгейдегі корреляция ұлттық мәдени мұраға деген құрмет пен этносаралық достыққа бейімділік арасындағы органикалық байланысты көрсетеді. Алайда, біз бұл нәтижені детерминистік емес, ықтималдық сипаттағы байланыс ретінде интерпретациялаймыз. $r = 0.35$ көрсеткіші ұлттық құндылықтардың толеранттылыққа ықпал ететін маңызды құрылымдық фактор екенін, бірақ оны толық анықтайтын жалғыз механизм емес екенін айғақтайды. Бұл ретте регрессиялық талдау көрсеткендей, ұлттық құндылықтар толеранттық сананың дисперсиясын 12% деңгейінде түсіндіреді. Толеранттық сана - білім беру, әлеуметтік орта және медиа-дискурс секілді көптеген айнымалылардың әсерінен қалыптасатын күрделі құрылым.

Теориялық интерпретация және нәтижелерді жинақтау. Алынған эмпирикалық нәтижелер «ұлттық құндылықтар – азаматтық сәйкестік – толеранттық сана» тізбегінің теориялық моделін қуаттайды. Декларативті келісім мен нақты әлеуметтік практика арасындағы табылған алшақтық біздің бастапқы гипотезамызды растайды: толеранттылық тек құқықтық нормалардың немесе саяси декларациялардың нәтижесі емес, ол мәдени-аксиологиялық интериоризация сапасымен тікелей шартталады. Ұлттық құндылықтардың ішкі мазмұны азаматтық санамен ұштасқан жағдайда ғана толеранттылық тұрақты әлеуметтік практикаға айналады. Бұл процесс құндылықтардың жай ғана танылуынан бастап, олардың мінез-құлықтық стереотиптерге айналуына дейінгі кезеңдерді қамтиды.

Саясатқа бағытталған (Policy-oriented) тұжырымдар. Эмпирикалық деректерді талдау негізінде әлеуметтік тұрақтылықты нығайтуға бағытталған стратегиялық бағыттар ұсынылады. Біріншіден, толеранттылықты нығайтуды тек құқықтық-формальды дискурспен шектемей, оның мәдени-аксиологиялық негіздерін дамыту қажет. Екіншіден, ұлттық құндылықтар мен азаматтық этиканы білім беру бағдарламаларының мазмұнына жүйелі түрде интеграциялау لازم. Үшіншіден, плюрализмді қоғамның стратегиялық ресурсы ретінде интериоризациялауға бағытталған азаматтық саясатты жандандыру маңызды. Төртіншіден, конфессияаралық және этносаралық интеракцияның практикалық, бейресми формаларын кеңейту арқылы

әлеуметтік дистанцияны азайту қажет. Бұл бағыттар толеранттылықты жай ғана ұран деңгейінен шынайы қоғамдық келісімнің тірегіне айналдыруға негіз болады.

Осылайша, зерттеу толеранттылықтың декларативті деңгейі мен нақты әлеуметтік практика арасындағы құрылымдық кернеуді айқындап, ұлттық құндылықтардың әлеуметтік келісімді нығайтудағы стратегиялық әлеуетін ғылыми тұрғыдан дәлелдеді. Зерттеу нәтижелері Қазақстан қоғамындағы аксиологиялық трансформацияларды тереңірек түсінуге және әлеуметтік саясатты ғылыми негіздеуге мүмкіндік береді. Осы арқылы ұлттық құндылықтардың азаматтық қоғам қалыптастырудағы рөлінің концептуалды негізі берік нығая түседі.

ТАЛҚЫЛАУ

Осы зерттеу барысында қол жеткізілген эмпирикалық деректер Қазақстанның қазіргі әлеуметтік транзиті жағдайындағы ұлттық құндылықтар мен толеранттық сана арасындағы байланыстың өте күрделі, көпқабатты және медиаторлық сипатқа ие екенін нық айқындады. Зерттеу нәтижелері толеранттылықты жай ғана сызықтық тәуелділік ретінде емес, мәдени-аксиологиялық интериоризация мен институционалдық ортаның тоғысындағы құбылыс ретінде қарастыру қажеттігін негіздейді. Біздің талдауымыз бойынша, респонденттердің басым бөлігі толеранттылықты декларативті деңгейде жоғары деңгейде мойындағанымен (респонденттердің 82%-ы), оның нақты әлеуметтік практика мен күнделікті мінез-құлықтағы көрінісі айтарлықтай тежеліп отырғаны байқалды. Бұл айырмашылықты біз кездейсоқ әлеуметтік ауытқу емес, аксиологиялық жүйенің ішкі трансформациясы мен әлеуметтік нормалардың қабылдану сапасына байланысты құрылымдық мәселе ретінде бағалаймыз. Осы тұрғыда толеранттылықтың символдық капиталдан нақты әлеуметтік әрекетке көшу тетіктерінің жеткілікті деңгейде қалыптаспағанын көрінеді.

Фёдоров пен Благованың [1, с.128] құндылықтар эволюциясы туралы концептуалдық пайымдары құндылықтардың жай ғана этикалық категориядан әлеуметтік шындықты ұйымдастырушы және реттеуші нормативтік құрылымға дейінгі даму жолын көрсетеді. Теориялық негізге сүйене отырып, біздің зерттеуіміз ұлттық құндылықтардың толеранттық сананы қалыптастыруда зор әлеуетке ие екенін, бірақ бұл әлеуеттің әлі де толық институционалданбағанын айқын көрсетеді. Құндылықтар когнитивтік деңгейде танылса да, олар әлеуметтік әрекет пен праксеологиялық практикаға автоматты түрде трансформацияланбайды. Бұл когнитивтік-практикалық алшақтық немесе «диссонанс» қоғамдық сананың жаңғыру процесіндегі маңызды кедергілердің бірі, өйткені нормативтік жүйе мен күнделікті мінез-құлық арасындағы құрылымдық үзіліс сақталуда.

Лотце мен Риккерттің классикалық аксиология шеңберіндегі құндылықтарды объективті-нормативтік құрылым ретінде түсіндіруі біздің нәтижелерді тереңірек пайымдауға жол ашады [10, с.46-48]. Егер құндылықтар әлеуметтік тәртіпті бағыттайтын қатаң иерархиялық жүйе болса, онда толеранттылықтың практикада шектеулі көрініс табуы жастар санасындағы құндылықтық басымдықтардың қайта құрылуымен және жаңа иерархияның қалыптасуымен байланысты [11, с.119]. Мысалы, ұлттық сәйкестікті қорғау мен мәдени шекараларды сақтау құндылығы кей жағдайларда универсалистік толеранттық қағидаларынан жоғары позицияда орналасуы мүмкін. Бұл жағдай – мәдени кодтың ішкі тұрақтылығы мен азаматтық универсализмнің сыртқы талаптары арасындағы парадигмалық кернеудің нақты эмпирикалық көрінісі. Мұндай кернеу әлеуметтік интеграция процесінде субъектінің өзіндік бірегейлігін сақтау мен өзге мәдениеттерге ашықтық арасындағы тепе-теңдікті іздеуін сипаттайды.

Рокичтің терминалдық және инструменталдық құндылықтар теориясы бұл қайшылықты жүйелі түрде түсіндіруге мүмкіндік береді. Егер толеранттылық «терминалдық құндылық» (түпкі мақсат) ретінде қабылданса, бірақ ол «инструменталдық» деңгейде (күнделікті әрекет, этносаралық достық, конфессияаралық қатысу) тиісті тетіктермен қамтамасыз етілмесе, онда құндылықтық жүйеде терең ішкі диссонанс бар деген тұжырым жасауға болады. Біздің деректер дәл осы сәйкессіздікті растайды: студенттер толеранттылық ұғымын абстрактілі

түрде қолдайды, бірақ этносаралық нақты интеракциялар мен мәдениетаралық байланыс айтарлықтай шектеулі сипатта [18, 2416.]. Бұл инструменталдық құндылықтардың жеткіліксіз дамуы әлеуметтік капиталдың қалыптасуына кері әсерін тигізеді.

Швардцтың құндылық типологиясы тұрғысынан алғанда, «universalism» (әмбебаптық) мен «benevolence» (мейірімділік) категориялары декларативті деңгейде танылғанымен, шешім қабылдау сәттерінде «tradition» (дәстүр) және «security» (қауіпсіздік) құндылықтары басымдық алуы мүмкін. Бұл жағдай толеранттылықтың әмбебап құндылық ретінде толық интериоризацияланбағанын, оның әлі де болса тар этномәдени құрылымдармен шартталғанын көрсетеді. Сонымен қатар, Дильтейдің герменевтикалық тәсілі бұл айырмашылықты өмірлік тәжірибе категориясы арқылы түсіндіреді. Толеранттылық - тек қағаз бетіндегі норма емес, ол мәдениетаралық нақты коммуникация мен әлеуметтік тәжірибеде қалыптасатын тірі құбылыс. Егер қоғамда мәдениетаралық интеракциялардың сапасы төмен болса, толеранттылық тек символдық дискурс пен ресми риторика деңгейінде қала бермек. Бұл өз кезегінде әлеуметтік сенім деңгейінің төмендеуіне әкеп соғатын факторлардың бірі ретінде қарастырылады.

Отандық ғылыми ортада ұлттық сананы зерттеген Русланұлы, Николаева және Маулитов секілді авторлардың [7, 120 б.] еңбектері құндылықтардың тарихи-мәдени контекст арқылы қалыптасатынын дәйектейді. Біздің жүргізген корреляциялық талдауымыз ($r = 0.35$, $p < 0.01$) ұлттық мәдени мұраға деген құрмет пен толеранттық индикаторлар арасында статистикалық мәнді, бірақ орташа деңгейдегі байланыс бар екенін көрсетті. Бұл көрсеткіш ұлттық құндылықтардың маңызды ықпалын мойындай отырып, толеранттылық санасының көпфакторлы құрылым екенін де айғақтайды. Біз бұл нәтижелерді мәдени-аксиологиялық интериоризацияның жеткіліксіз институционалдануының белгісі ретінде түсіндіреміз.

Толеранттылық - құқықтық нормалардың механикалық салдары емес, ол азаматтық бірегейлік пен мәдени кодтың ішкі қабылдану сапасына тікелей тәуелді. Осылайша, ұлттық бірегейлік толеранттылыққа кедергі емес, керісінше оны негіздейтін аксиологиялық тірекке айналуы тиіс. Осы талдау негізінде біз ұлттық құндылықтарды әлеуметтік интеграцияның стратегиялық ресурсы ретінде қайта қарастыру қажеттігін ұсынамыз. Алайда, оларды тек риторикалық деңгейде насихаттау оң нәтиже бермейді. Құндылықтардың институционалдық бекітілуі - білім беру мазмұнында, азаматтық саясатта, мәдени бағдарламаларда және қоғамдық дискурста жүйелі түрде жүзеге асырылуы тиіс. Біздің пайымдауымызша, толеранттылықты тек құқықтық парадигма шеңберінде ғана қарастыру редукционистік тәсілге жатады.

Мәдени-аксиологиялық құрылымдармен сабақтастықта қарастырылған толеранттылық қана әлеуметтік келісімнің тұрақты моделін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, бұл модель қоғамдық сананы жаңғыртудың негізгі бағыттарын ғылыми негіздеуге мүмкіндік береді, себебі ол тек сыртқы ережелерге емес, субъектінің ішкі сенімдері мен құндылықтық бағдарларына сүйенеді.

Қорыта айтқанда, ұлттық құндылықтар толеранттылық санасының қажетті этикалық алғышарты, бірақ олардың әлеуметтік интеграцияның қозғалтқыш күшіне айналуы үшін азаматтық сәйкестік пен институционалдық қолдаудың жоғары сапасы қажет. Зерттеуіміз толеранттылықты нығайтудың жаңа «делдалдық» моделін ұсынады: ұлттық құндылықтар - азаматтық сәйкестік - толеранттық бағдарлар. Осы тізбектің әрбір элементін нығайту Қазақстан қоғамындағы әлеуметтік тұрақтылықты ғылыми негізде қамтамасыз етудің кепілі болмақ. Бұл тәсіл тек социологиялық емес, сонымен қатар басқарушылық шешімдер қабылдау кезінде де маңызды методологиялық бағыт.

ҚОРЫТЫНДЫ

Зерттеу нәтижелері Қазақстан жағдайында толеранттылық феноменін тек либералдық-құқықтық парадигма аясында қарастырудың жеткіліксіздігін айқындады. Ұлттық құндылықтар мен толеранттық сана арасында статистикалық мәнді байланыс ($r = 0.35$, $p < 0.01$) анықталғанымен, бұл процесс азаматтық сәйкестік пен мәдени код арқылы делдалданатын күрделі құрылым екені негізделді. Эмпирикалық талдау декларативті келісім мен нақты

әлеуметтік практика арасындағы алшақтықты көрсетті. Жастардың толеранттылықты теориялық қолдауы мен плюрализмді мәдени байлық ретінде қабылдау деңгейі арасындағы диссонанс құндылықтардың толық институционалданбағанын аңғартады. Ұлттық құндылықтар толеранттық сананың қажетті алғышарты болғанымен, олардың әлеуметтік интеграция ресурсы ретінде жұмыс істеуі білім беру жүйесі мен қоғамдық дискурстағы жүйелі интеграция деңгейіне тікелей тәуелді. Осыған байланысты, толеранттылықты нығайту саясаты құқықтық декларациялардан мәдени интериоризация мен практикалық мәдениетаралық тәжірибелерді кеңейтуге бағытталуы тиіс.

Қазақстан қоғамында толеранттылық сана қалыптастырудағы ұлттық құндылықтардың орны ерекше. Қазақ халқының тарихи санасын жаңғырту арқылы оның болмысында, байырғы түсінік, танымында бар төзімділік, тағаттылық, кеңпейілділік қасиеттерін бүгінгі күн тұрғысынан қайта қарастыру қажет. Қазақ елінің бүгінге дейін жүріп өткен жолы, әдет-ғұрып, салт-санасы, ұлттық тәрбиесі, шешендік өнер, батырлар жыры, бата беру дәстүрлері, достық пейілі, тарихи тұлғалары мен тұтас философиясында толеранттылықтың іздері айқын аңғарылуда. Осы орайда қазақ халқын нағыз толерантты халық деп бағалауға толық негіз бар. Қазіргі дербес мемлекеттік саясат осы ұлттық бойында, қанында бар қасиеттерге негіздей отырып, көпэтносты Қазақстанда толерантты сананы жаңғырту ісін тиімді жүргізіп келеді.

Зерттеудің шектеулері мен болашақ бағыттары. Жұмыс барысында анықталған негізгі шектеу - эмпирикалық базаның бір жоғары оқу орнымен (ҚазҰҚПУ) және негізінен әйел респонденттермен шектелуі. Бұл нәтижелерді жалпы жастар аудиториясына проекциялауда рефлексивтілікті талап етеді. Сонымен қатар, көлденең (*cross-sectional*) дизайн себеп-салдарлық байланыстарды нақты айқындауға кедергі келтіреді. Болашақ зерттеулерде аймақтық және гендерлік әртүрлілікті қамтитын лонгитюдтік дизайнды қолдану, сондай-ақ құрылымдық тендеулер моделі (SEM) арқылы нақты құндылықтық индикаторларды (әділет, бауырмалдық т.б.) жеке талдау жоспарлануда. Аталған шектеулер зерттеудің ғылыми бағытын одан әрі тереңдетуге негіз болады.

Әдебиеттер:

- 1 Фёдоров В. А., Благова А.С. (2016). Эволюция понятия «Ценность». *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Философия*, (1). – С. 128-140.
- 2 Таурова Б.Л. Құндылықтар мәселесін зерттеудің философиялық мәні // *Dulaty University Хабаршысы*. – 2024. – No2. – Б. 153-159.
- 3 Шадский О.Г. Становление и развитие института частной благотворительности в США // *Социально-экономические явления и процессы*. – 2011. – № 1-2. – С. 281-289.
- 4 Barugh J. *Public Libraries and Organisations Serving the Unemployed*. – London: British Library, 2007. – 119 p.
- 5 Юрген З., Людер С. *Двери в прошлое и будущее - библиотеки в Германии / пер. Г. Исаева*. – 3-е изд. – Хильдесхайм: Георг Олмс, 2007. – 97 с.
- 6 Зенова Т. В формате «говорящих» изданий: обслуживание читателей со ограничением по зрению // *Библиотека*. – 2016. – № 4. – С. 6-9.
- 7 Ғабдолла З., Русланұлы А. Қазақстандағы әлеуметтік қорғау жүйесінің қалыптасуы: оқу құралы. – Алматы: Экономика, 2003. – 156 б.
- 8 Дариябек Д., Нұрмұратов С. Қазіргі қоғамдағы инклюзивті білім берудің философиялық негіздері // *Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Хабаршысы*. – 2015. – № 2. – Б. 42-48.
- 9 Фёдоров В.В. *Инновационные технологии в библиотечном деле: учебное пособие*. – М.: Литера, 2016. – 184 с.
- 10 Лотце Г. *Микрокосм. Идеи к естественной истории и истории человечества*. – М.: Мысль, 1994. – 2 т.
- 11 Риккерт Г. *Философия жизни*. – М.: Канон, 1998. – 384 с.
- 12 Нұрбанова Г.Т., Баратова А.А. Мүмкіндігі шектеулі тұлғаларды әлеуметтік бейімдеудің заманауи аспектілері // *Қазақстанның ғылымы мен өмірі*. – 2023. – № 3. – Б. 115-121.

- 13 Аринова Б.А. Білім беру ортасындағы цифрландыру: мүмкіндіктер мен кедергілер // Педагогика және психология. – 2019. – № 1 (38). – Б. 70-76.
- 14 Егеубаев А. Ежелгі мәдениет куәлары: зерттеулер. – Алматы: Жазушы, 2007. – 320 б.
- 15 Жармұхамедұлы М. Кітапханатану және библиография: тарихы мен теориясы. – Түркістан: Мұра, 2008. – 245 б.
- 16 Формирование толерантного сознания в современном казахстанском обществе. – Алматы, 2009. – 242 б.
- 17 Байтенова Н.Ж. Некоторые вопросы межконфессионального согласия в Казахстане // Материалы международной конференции. – Алматы, 2009. – 112 б.
- 18 Мәдени-философиялық энциклопедия. – Алматы: Паритет, 2007. – 269 б.
- 19 Курганская В.Д., Дунаев В.Ю. Толерантность в глобализирующемся мире: Религия и культурная идентичность казахстанцев. – Алматы, 2007. – 10 б.
- 20 Абуов А.П. Межконфессиональный диалог как основа социального согласия [Электрондық ресурс]. – URL: <http://www.embkaztm.org/article/142> (қаралған күні: 03.03.2026).
- 21 Симаворян А., Овян В. Религиозная толерантность в современном обществе [Электрондық ресурс]. – 2010. – URL: www.noravank.am (қаралған күні: 03.03.2026).
- 22 Трофимов Я.Ф. Учебно-методический комплекс по дисциплине «Религиоведение». – Караганда: Болашақ-Баспа, 2009. – 11 б.
- 23 Қазіргі дәстүрден тыс діни қозғалыстар мен культтер. – Алматы, 2009. – 10 б.
- 24 Қожамбердиев Б., Әпенев Б.М. Ұлттық болмыс сипаттары // Қазақ философиясындағы антропологиялық дискурс және қазіргі заман. – Алматы, 2008. – Б. 115-120.
- 25 Сатеришинов Б.М. Қазіргі Қазақстан мәдениеті дамуының негізгі бағдарлары мен қайшылықтары. – Алматы, 2000. – 144 б.
- 26 Егеубаев А. Түркі әлемінің рухани негіздері. – Алматы: Қазақ университеті, 2002. – 312 б.
- 27 Кенжетай Д. Қожа Ахмет Ясауи дүниетанымы: монография. – Алматы: Арыс, 2008. – 355 б.

References:

- 1 Fjodorov V. A., Blagova A. S. (2016). Jevoljucija ponjatija «Cennost'» [The evolution of the concept of "Value"]. Vestnik Rossijskogo universiteta druzhby narodov. Serija: Filosofija, (1). – p. 128-140. [in rus]
- 2 Tairova B.L. Kundylyktar мәsesin zertteudin filosofijalyk мәni [The philosophical significance of studying the issue of values] // Dulatory University Habarshysy. – 2024. – №2. – B. 153-159[in kaz]
- 3 Shadskij O.G. Stanovlenie i razvitie instituta chastnoj blagotvoritel'nosti v SSHA [Formation and development of the institute of private charity in the USA] // Social'no-ekonomicheskie yavleniya i processy. – 2011. – № 1-2. – pp. 281-289 [in rus]
- 4 Barugh J. Public Libraries and Organisations Serving the Unemployed. – London: British Library, 2007. – 119 p. [in eng]
- 5 Yurgen Z., Lyuder S. Dveri v proshloe i budushchee – biblioteki v Germanii [Doors to the past and future - libraries in Germany]. 3rd ed. / trans. G. Isaev. – Hildesheim: Georg Olms, 2007. – 97 p [in rus]
- 6 Zenova T. V formate «govoryashchih» izdaniy: obsluzhivanie chitatelej so ogranicheniem po zreniyu [In the format of "talking" editions: serving readers with visual impairments] // Biblioteka. – 2016. – № 4. – pp. 6-9[in rus]
- 7 Gabdolla Z., Ruslanuly A. Kazakstandagy aleumettik korgau zhuiesinin kalyptasuy [Formation of the social protection system in Kazakhstan]: oqu kuraly. – Almaty: Ekonomika, 2003. – 156 p [in kaz]
- 8 Dariyabek A., Nurmuratov S. Kazirgi kogamdagy inklyuzivti bilim berudin filosofialyk negizderi [Philosophical foundations of inclusive education in modern society] // Habarshy KazNU. – 2015. – № 2. – pp. 42-48 [in kaz]

- 9 Fedorov V.V. *Innovacionnye tekhnologii v bibliotechnom dele [Innovative technologies in library science]: uchebnoe posobie.* – М.: Litera, 2016. – 184 p.[in rus].
- 10 Lotze G. *Microcosm. Idei k natural history and human history.* - М.: Mysl, 1994. - 2 volumes [in rus]
- 11 Rickert G. *Philosophiya zhizni [Philosophy life].* - М.: Kanon, 1998. - 384 p [in rus].
- 12 Nurbanova G.T., Baratova A.A. *Mumkindigi shekteuli tulgalardy aleumettik bejimdeudin zamanauly aspektleri [Modern aspects of social adaptation of persons with disabilities] // Kazakstannyn gylymy men omiri.* – 2023. – № 3. – pp. 115-121 [in kaz].
- 13 Arinova B.A. *Bilim beru ortasyndagy cifrandyru: mumkindikter men kedergiler [Digitalization in the educational environment: opportunities and barriers] // Pedagogika zhane psihologia.* – 2019. – № 1 (38). – pp. 70-76 [in kaz].
- 14 Egeubaev A. *Ezhelgi madeniet kualary [Witnesses of ancient culture]: zertteuler.* – Almaty: Zhazushy, 2007. – 320 p [in kaz].
- 15 Zharmuhameduly M. *Kitaphanatanu zhane bibliografiya [Library science and bibliography]: tarihy men teoriasy.* – Turkistan: Mura, 2008. – 245 p[in kaz].
- 16 *Formirovanie tolerantnogo soznaniya v sovremennom kazakhstanskom obshchestve [Formation of tolerant consciousness in modern Kazakhstani society].* – Almaty, 2009. – 242 p [in rus].
- 17 Baitenova N.Zh. *Nekotorye voprosy mezhkonfessional'nogo soglasiya v Kazakhstane [Some issues of interfaith harmony in Kazakhstan] // Materialy mezhdunarodnoj konferencii.* – Almaty, 2009. – 112 p [in rus].
- 18 *Madeni-filosofialyk enciklopedia [Cultural and philosophical encyclopedia].* – Almaty: Raritet, 2007. – 269 p [in kaz].
- 19 Kurganskaya V.D., Dunaev V.Yu. *Tolerantnost' v globaliziruyushchemsya mire: Religiya i kul'turnaya identichnost' kazakhstancev [Tolerance in a globalizing world: Religion and cultural identity of Kazakhstanis].* – Almaty, 2007. – 10 p [in rus].
- 20 Abuov A.P. *Mezhkonfessional'nyj dialog kak osnova social'nogo soglasiya [Interfaith dialogue as a basis for social harmony].* – URL: <http://www.embkaztm.org/article/142>.
- 21 Simavoryan A., Ovyayn V. *Religioznaya tolerantnost' v sovremennom obshchestve [Religious tolerance in modern society].* – 2010. – URL: www.noravank.am [in rus]
- 22 Trofimov Ya.F. *Uchebno-metodicheskij kompleks po discipline «Religiovedenie» [Educational and methodological complex for the discipline "Religious Studies"].* – Karaganda: Bolashak-Baspa, 2009. – 11 p. [in rus]
- 23 *Kazirgi dasturden tys dini kozgalystar men kultter [Modern non-traditional religious movements and cults].* – Almaty, 2009. – 10 p [in kaz]
- 24 Kozhamberliev B., Apenov B.M. *Ultyk bolmys sipattary [Characteristics of national identity] // Kazak filosofiasyndagy antropologialyk diskurs zhane kazirgi zaman.* – Almaty, 2008. – pp. 115-120 [in kaz]
- 25 Satershinov B.M. *Kazirgi Kazakstan madenieti damuynyn negizgi bagdarlary men kaishylyktary [Main directions and contradictions of the development of modern Kazakhstan culture].* – Almaty, 2000. – 144 p.[in kaz]
- 26 Egeubaev A. *Turki aleminin ruhani negizderi [Spiritual foundations of the Turkic world].* – Almaty: Kazak universiteti, 2002. – 312 p [in kaz]
- 27 Kenzhetay D. *Kozha Ahmet Yasaui duniyanymy [Worldview of Khoja Akhmet Yassawi]: monografiya.* – Almaty: Arys, 2008. – 355 p [in kaz]